

Novella, újságírás, kritika

Jóslások és kritikai elemzések számtalanszor foglalkoztak a líra jövőjével s a regény sorsának az alakulásával. A novella jóval nagyobb csendben élhette a maga életét a napilapok hasábjain, folyóiratok és könyvek lapjain; nemcsak a publicisztika és esszé, hanem a szakirodalom is viszonylag keveset törődött ezzel a műformával. Főképpen az irodalomtörténészek fordítottak figyelmet rá, egy-egy kiemelkedő életmű (esetleg egy-egy nemzeti irodalom valamely fejlődési szakasza) szerves részeként vizsgálták a novella sajátosságait.

Most, szinte egyidőben, két hazai lap is időszerűnek vélte a kortársi novellisztika előtérbe állítását: az IGAZ SZÓ 1976. októberi számát a novellának szentelte, ezt megelőzően pedig a TRIBUNA, *Proza scurtă* („rövid próza“) főcímmel, jó néhány új szerzőt mutatott be egy-egy írással az olvasóknak. A folyamatos novellaközlést természetesen nem helyettesítheti egy mégoly látványos akció, arra viszont föltétlenül alkalmas lehet, hogy egy jelenségre felfigyeltessen. Nevezetesen, a fiatalok örvendetes jelentkezésére. Az *Igaz Szó* például — Panek, Hornyák, Deák Tamás, Bajor, Sigmond és Csiki László írásainak közlése után — a szám második felében — Györffi Kálmán, Szávai Géza, Kozma Mária, Káli István és Bölöni Domokos novelláival bizonyítja az utánpótlás jelentkezését, a „novella-szükség“ alkalmi kielégíthetőségét.

Az antológia bevezetőjének — és elméleti, irodalompolitikai alapvetésének? — szánt Szócs István-cikk egyébként kérdőjelet tesz, már címében, a *Novella-szükség?* után, mindjárt az első bekezdésben megmagyarázva a szerző kételyeit: „Azt hiszem, az olvasók többsége így van ezzel: csakis valamilyen várakozás, elvárás jegyében fog neki rövid prózát olvasni. Ezért a novellairodalom csakis sajtóban vagy folyóiratokban élhet, az olvasó csak ott hajlandó a bemutatkozást elfogadni. Fordított illetnana van hát: az utcán ismerkedik, nem a biztos fedél alatt.“ E szellemes kijelentés után Szócs logikusan hiányolja a napisajtó támogatását: „A napilapok, vagy később egy időszakban a napilapok feladatkörét betöltő egyes hetilapok, egyre ritkábban vagy egyáltalán nem közölnek novellát; amennyiben igen, azok egyre kevésbé nevezhetők tárcanovellának.“ Utalva röviden a meghatározási nehézségekre, Szócs István a novella szó eredeti, „újság, újdonság“ jelentése mellett köt ki, s „a hírlapi novella — amint általában nevezik, a tárcanovella“ sajátosságait általánosítva tekinti át a romániai magyar novellaírás hagyományait (az „ellenzéki látású és írásmódú novellista-gárda“, Nagy István, Asztalos István, Horváth István munkásságának jelzésével — de nem is említve például Tamási Áront!), s megkísérli levezetni belőle a jelent. „A valósággal programszerűen szoros kölcsönhatásra, tevékeny társadalmi funkcióra vállalkozó novellairodalom“ átlánthatóságát állapítja meg az irodalmi sajtóba (*Utunk, Igaz Szó*). „Egy különleges, műfajonkénti, túlhajszolt szakosodás alakul ki: a hírlapi riport elválik az irodalmi riporttól, az irodalmi riport az úgynevezett valóságirodalomtól, és a valóságirodalom a »tulajdonképpen« irodalomtól. Az előbb említett három novellista [Nagy István, Asztalos, Horváth István] és iskolája lassan kiszorul az élmezőnyből, mert a valóságlátás frissességét és elfogulatlanságát hol zszurnalizmussal, hol irodalmias-kodással próbálták pótolni; követők, majd az újonnan jelentkező vagy újra bekapcsolódó írónemzedékek a »középfajú« novella felé tájékozódnak, amely lassanként általánosan uralkodó műformává lett.“

Mit ért Szócs „középfajú“ novellán? Meglepődve olvassuk, hogy lényegében a „közepes terjedelem“ ellen van kifogása a kritikusnak (miután az előző bekezdésben leszögezte: „Egészen elképesztő, de letagadhatatlan tény, hogy nagyon komoly szerkesztők és kritikusok hosszú ideig singgel mérték az írói teljesítményt“). Az antising-elmélet — a hüvelyk-elmélet —, amely „persze mindég csak a mi íróink tehetség-átlagában“ gondolkozik (!?), a következőképpen kapcsolja be az „irodalomtörténeti“ szempontot a fejtegetésbe: „novellairodalmunk arculatának

megváltozásához elkerülhetetlenül hozzájárult az Utunk és az Igaz Szó nyomdai és szerkesztési koncepciójának szabadossága. Nagy mű persze születet lehet korlátozatlan, alaktalan feltételek mellett is, de egy műfaj csak szigorúra szabott keretek között virágozhat; az első és legfontosabb a megszabások között a *terjedelem*, legyen az falfestészet, szobrászat vagy színház. Egy önálló estet betöltő színdarabnak legalább két órát kell tartania, de semmiképpen sem tarthat négy-öt és fél óránál tovább. Egyfelvonásosból is legszívesebben egyet néz meg egy este a közönség, és szívesebben veszi, ha a maradék idő vegyes műsort tartalmaz, mint hogy még egy-két hasonló jellegű egyfelvonásost megnézzen. "A terjedelmi kritériumot a hazai magyar novella alakulására alkalmazva, azt írja Szócs, hogy „elérkezett a 14-15, sőt húsz és huszonöt gépelt oldalnyi terjedelmű novellák uralmának ideje, s legalább húsz éven át tartott. Ez a »középfajú« novella azonban nemcsak hogy közönségbarát szempontjából nagyon kétséges dolog, de úgy látszik, a szerzőt is felemészti: udvariasságból nem sorolom fel jó néhány író nevét, aki már abbahagyta; és még inkább udvariasságból azokét, akik még mindig folytatják!"

Talán udvariatlanság tőlünk, hogy felsorolunk néhányat a 14-15, sőt húsz és huszonöt gépelt oldalnál hosszabb novellák szerzői közül, pár címet is ideiktatva emlékeztetőül (igaz, a „tehetség-átlag“ mellőzésével, de hát ez amúgy is csak olyan óvatos közbevetés volt, a kritikus esztétikai alapszempontján nem változtatott); csupán a kritériumok tudományossága végett... Nos, már Boccaccio sem mindig tartotta magát a Szócs szabta szabályhoz, Maupassant nagyot vétett ellene, például a *Gömböc*ben, de Csehov is, mondjuk *A 6-os számú körteremben*; nem is szólva Thomas Mannról (így a *Mario és a varázslóról*), a notórius törvénytörő Faulkennerről vagy akár Hemingwayről (*A Kilimandzsáró hava*). Közelebb kerülve, még Kosztolányit is elmarasztalhatnánk egyik-másik Esti Kornél-novella vagy éppen a *Kínai kancsó* miatt — ha valóban „húsz oldalon keresztül nem lehet »lehetőleg« és hajszálpontos tollrajzot« adni, sem »lúktető drámai tömörséget« produkálni; s ez a közepes terjedelem... nem bizonyul alkalmasnak nagyobb szabású ábrázolás kibontakoztatására sem“. Móricz Zsigmond (*Barbárok, Szegény emberek*), Krúdy Gyula (*A hírlapíró és a halál*), Tamási Áron (*Erdélyi csillagok, Rendes fel-támadás*), Déry Tibor csakúgy a törvényszegők közé tartozik, mint Slavici, Sadoveanu vagy Panait Istrati... Persze, a felsoroltak nemcsak tárcanovellát írtak, az említett címek nem hírlapi novellákat jelölnek, de azért, gondoljuk, novellák...

Ezek után könnyebben megkockáztathatjuk az ellenvetést, hogy a hazai novellista „derékhad“ (a „közepes terjedelemben“ dolgozó) talán mégsem topog annyira helyben, mint kritikuskunk hiszi, s talán nem kellene 1976-ban föltétlenül javítóvizsgára utalni Bálint Tibort, Bajor Andort, Bodor Ádámot, Csíki Lászlót, Köntös Szabó Zoltánt, Panek Zoltánt, Szabó Gyulát, Vári Attilát (az „udvarias“ cikkíró nem írta ki a nevüket) — s nem föltétlenül ellenükre, velük szemben kell kijátszani a valóban ígéretesen induló mai fiatalokat: így Gyórfy Kálmánt, Nemes Lászlót, Szávai Gézá, Mózes Attilát, Bölöni Domokost, (Érdemes zárójelben megjegyeznünk, hogy az idézett bevezető után az *Igaz Szó* említett számában ilyen „középfajú“ — jó! — novellát olvashatunk Gyórfy Kálmántól és Panek Zoltántól, pontosabban, a Panek-novellának csupán az első felét — mindjárt a Szócs-cikk után —, „Folytatjuk“ jellel a végén...)

Úgy tűnik, irodalomelméletileg és irodalomtörténetileg is sokkal átgondoltabb Ion Marcoş eszmefuttatása a *Tribunában* (*Intre roman si proza scurtă — A regény és a rövid próza között*). Az exhibicionizmustól mentes, meggyőzően érvelő fiatal román kritikus egy évszázados irodalomtörténeti folyamat részeként elemzi a novella váltakozó szerepét a modern román próza fejlődésében. Marcoş nem próbálja kijátszani Liviu Rebreanut Sadoveanu, Anton Holbant Mateiu Caragiale ellen, a disztelen konstrukciót a stílromantika, az anekdotát a lélekelemzés ellen, vagy fordítva. Így jut el e század hetedik évtizedéhez, amelyet a rövid próza pillanatának nevez; a hangsúlyosan didaktikus freskó-regényekre válaszoló, erősen lírai jellegű novellákat, elbeszéléseket olyan nevek képviselik, mint Fănuş Neagu, D. R. Popescu, Nicolae Velea, Radu Cosaşu, Ion Băieşu, Sorin Titel. (Az első világháború utáni szakaszban a jelenség fordítottja ment végbe: akkor az egyensúly helyreállításához a költői prózától az objektív epika felé kellett haladni.) Marcoş szerint a mai szakasz a két háború közöttinek a komplexitásához mérhető. A kritika már nem harcol egyik vagy másik műfaj, illetve a realizmus vagy szubjektivitás kizárólagosságáért. E szakaszon belül érdekesnek találja, hogy a legfiatalabbak közül többen, akik sikeresen mutatkoztak be regénnyel, újabban átpártoltak a novellához. Többek közt Al. Papilian, Vasile Sălăjan, Marcel Runcanu, Radu Mareş, Constantin Zărnescu, Gheorghe Schwartz, Eugen Uricaru, Dan Culcer nevét említi.

És ami talán a leglényegesebb a fiatal Marcoş cikkében: „Egy sor formai előítélet folyamatos felszámolása ahhoz a természetes következtetéshez vezet, hogy az érték bármilyen epikai formulával összeegyeztethető, azzal a feltétellel, hogy az alkotás igazi törvényeit tartsa tiszteltben.“ A romániai magyar novellának sincsenek e tekintetben külön szabályai.

K. L.

A TÉMÁK NYELVE (Tudományszervezési Tájékoztató, 1976. 2.)

A kutató fizikus, mihelyst fölfedezett valamit, rögtön új, előnyösebb helyzetéből igyekszik áttekinteni az előtte fekvő terepet. Azt kérdezi: hogyan léphetek tovább? A felfedezéshez vezető út helyett a még megoldatlan problémák foglalkoztatják. Érthető, hogy nem akar emlékezni tudományos tévelygéseire. Talán szégyenkezik is egy kicsit miattuk, és elégedetlenkedik önmagával, hogy hamis nyomokat követett. A fölfedezés rendszerint olyannyira nyilvánvaló, hogy az embert egyenesen bosszantja, miért is nem gondolt rá előbb.

Mindez pontosan az ellentéte annak, amit a tudománytörténész szeretne. A tudománytörténész persze nem tekinthet el a felfedezések tudományos jelentőségétől. Őt azonban inkább a tudományos esemény „születése“, társadalmi-kulturális háttere és személyes vonatkozásai érdeklik. A különféle tudományon kívüli hatások, a közbülső lépések és nemegyszer éppen a tévutak kitérői. A tudós „magán-vivódásai“ — ahogy Einstein nevezné. A tudománytörténész nem kis bánatára erről igen kevés adattal rendelkezőnk. Nemcsak azért, mert „magán-vivódásaira“ senki sem emlékszik vissza szívesen, hanem azért is, mert sokszor maga a kutató sem érti saját felfedezésének belső logikáját. A kreatív mozzanat szubjektív „logikátlanságát“ ilyenkor nehezen tudja összeegyeztetni a tudományos fogalmak „logikus természetével“, s igyekszik túlnenni magát ezen az elmentmondáson. Az ún. big science látványos sikere nem kis mértékben a tudományos intézmények „sajátos“ feledékenységén alapul: „irracionalitása“ okán nem vesznek tudomást a „személyes elem“ valódi jelentőségéről a tudományos felfedezésben. Hogyan lehet úgy megragadni ezt a „személyes elemet“, hogy közben a tudományos lángelmék gondolkodási stílusában jelentkező közös jegyeket se hanyagoljuk el? Összefoglaló tanulmányában Vekerdi László, a tudománytörténeti esszé jóérzékű magyar művelője, a tudománytörténetírás „forró pontjait“ felvázolva próbál összképet nyújtani erről a saját módszerekkel még

nem rendelkező, forrongásban lévő tudományágról.

A tudománytörténetírás hagyományos fogalmi egyre kevésbé alkalmasak a tudományos vállalkozás társadalmi és kognitív struktúráinak feltárására. A tudományos gondolkodás fejlődéstörvényeit kutatva hasonló dilemmák elé kerültek a tudományfilozófusok és tudományszociológusok is. A közös útkeresést jelzik a szakma határain túl is divatosá vált fogalmak: Polányi „tudományos közössége“ és „hallgatólagos tudása“, Karl Popper „harmadik világa“, Kuhn „paradigmái“ és „normál tudománya“, Lakatos „kutatási programjai“. Ezek a fogalmak azóta üres szavakká züllöttek. A tudománytörténetírás a maga „fegyelmezett“ eklekticizmusával sem képes választ adni az alábbi kérdésekre: Melyek az invariáns elemek a „tudományos“ forradalmakban? Hogyan lehetséges, hogy egy elmélet azután sem veszti el tudományos jelentőségét, miután megcáfolták? Miért jutnak a tudósok (köztük a tudománytörténészek is!) azonos tényekből homlokegyenest ellenkező magyarázatokra? Miért ragaszkodnak sokan — körműkszakadtáig — olyan magyarázó modellhez, melyet nem támaszt alá semmiféle bizonyíték?

A tudománytörténésznek e kérdések megválaszolásához sajátos módszerre van szüksége. Ez a módszer a *témaelemzés*, amelynek elméleti megalapozása Gerald Holton nevéhez fűződik (G. Holton: *Thematic Origins of Scientific Thought; Kepler to Einstein*. Cambridge, Mass. 1973; *On the Role of Themata in Scientific Thought*. Science, 1975, IV. 25.). Holton a tudománytörténetben azt a módszert keltette életre, amely a közvéleménykutatásban már szinte elavultnak hat. A szociológiában már évtizedek óta végeznek „tartalom-elemzést“ (content-analysis) a dokumentumok „csendes témáinak“ azonosítására, a téma-struktúrák mögöttes jelentéseinek feltárására. De nem ismeretlen ez a módszer a kulturális antropológiában (Lévi-Strauss) vagy a népmese-kutatásban (Propp) sem.

Minden tudományos fogalomban, módszerben, tételben vagy hipotézisben vannak olyan *témaként* működő elemek, amelyek megszabják és motiválják az egyén állásfoglalását, s amelyek élesen

megosztják a tudományos közösséget. A közleményekben és tudományos vitákban azonban ezek az elemek rendszerint nem kerülnek a felszínre. A tudományos nyilvánosság gyakorlati előnye éppen az, hogy nincs tematikus dimenziója, megelégszik az állítások logikai, tapasztalati igazolásával vagy cáfolásával. A témák hallgatóságos kognitív elképzelések, ezért lehetetlen őket az igaz—hamis tengelyen elhelyezni. Ez ad a homlokegyenest ellenkező véleményeknek is létjogosultságot. Az ellenfelek ádáz vitáit jobban meg lehet magyarázni a témákhoz való macacs ragaszkodással, mint a tudományos tartalommal vagy a társadalmi körülményekkel.

A témák száma olykor (például a fizikában) meglepően csekély (nem lehet több száznál). A témák rendszerint elmenté párokat alkotnak (például atomizmus—kontinuum; evolúció—devolúció; állandóság—változás; komplexitás—egyszerűség; hierarchia—egység stb.). Az új témák megjelenése is ritka (például 1927-ben a komplementaritás). Bármilyen radikális újítás következék is be a jövőben, igen valószínű, hogy azt is a jelen témák nyelvén fogják megfogalmazni. A témák eloszlását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az úttörőknek megvan a saját jellegzetes téma-konfigurációjuk, amely gondolkodási stílusukat is meghatározza. A tudós tematikus elkötelezettsége már akkor kialakul, amikor a leendő kutató még el sem határozta, hogy tudományos pályára lép.

Jellegzetes ősi téma — hogy csak egyet emeljünk ki — az „egységes elmélet“ témája. Az ember egyik tartós reménye, hogy néhány egyszerű általános törvény nyelvi egységes magyarázatot talál a természet változatosságára. Az elemi részecskék ijesztő káoszában a kölcsönhatások négyes felosztása teremt rendet (gravitációs, elektromágneses, erős és gyenge kölcsönhatások). A négy kölcsönhatás nem egyszerű fizikai galambdúc, hanem valódi hierarchia, az anyagot alkotó négy őselem hierarchiájára emlékeztet. Mégis több annál, hiszen legalább két, de lehet, hogy három kölcsönhatás azonos alapú magyarázatával kecsegtet.

A témaelemzésnek azonban van néhány olyan buktatója, amely óvatosságra inti a tudománytörténészt. Vannak olyan tudományos felfedezések, amelyekben a témák semmiféle szerepet nem játszanak (például Ferminek s munkatársainak eredményei). A tematikus dimenzió semmit sem mond arról, hogyan jutunk el a természeti jelenségek egyre átfogóbb megértéséhez. A téma nem szükségképpen jó iránytű a kutatásban. Nem tudunk eleget a témák „életciklusáról“, pályá-

futásáról. Nagy a veszély, hogy a témaelemzést valami egyébvel tévesztjük össze: Jung-féle archetípusokkal, paradigmákkal, világképekkel. A témaelemző lélektani vagy racionális rekonstrukciók helyett jobb, ha eset-tanulmányokra épít. Végül szükséges, hogy a témaelemző az antitéma iránt elkötelezettek kritikáiból is okuljon: megtanulhat kételkedni a témákban. Megtanulhat lázadni azok ellen a korlátok ellen, amelyek közt szükségképpen dolgozik. A tudósok tematikus elkötelezettsége persze nem mindig előítélet. Einstein nem holmi csökönységből ragaszkodott a tér-idő kontinuum témájához. „Képtelen vagyok bármi más szerves fogalmat kitalálni, ami pótolhatná“ — mondta a rá jellemző fejlett önkritikai érzékkel. Életműve a legszébb példa arra, hogy a tudományos képzelet belső, tematikus korlátai nem feltétlenül ballasztok a tudományos felfedezésben, hanem előrelendítő erővé is változtathatók.

MÍTOSZ, KRIMI, TÖMEGKULTÚRA (Voproszi filozofii, 1976. 6.)

„Manapság alig hihető, hogy a nagyközönség mohóbban olvasna egy szépirodalmi művet, mint a tárgynereménysorsolások közzétett eredményeit“ — egy mondatban így foglalható össze a polgári lapok helyzetjelentése a nyugati átlagolvasó irodalomigényéről. Ma már illuzórikusnak tűnne Thomas Mann egykori kijelentése: „Minket mohón, feszült figyelemmel olvasnak, könyveinkben nem szórakozást vagy feledést, de igazságot és szellemi fegyvert keresnek.“ Amit ma mohón és feszült figyelemmel, szórakozásra és feledésre vágyón „habzó“ az átlagolvasó, az nem a szépirodalom, hanem a krimi. „A komolyság válságáról“ szól a helyzetjelentés, de mi van e válság mögött? Talán csak nem a krimi képviseli a tömegkultúrát a mai nyugati világban?

Sohasem volt időszerűbb a krimi megjelenésének és utolérhetetlen népszerűségének esztétikai, szociológiai és lélektani vizsgálata, mint ma.

A „műfaj“ egyik tekintélyes kutatója, François Fosca (*Histoire et technique du roman policier*. Paris, 1937.; *Les romans policiers*. Paris, 1964) az ókori görög mitológiából eredezteti a modern bűnügyi regényt. Sokkal elterjedtebb azonban az a nézet, amely Edgar Allan Poe-t tartja a krimirodalom „ősének“. Mások H. G. Wells groteszk „jövő-lényeitől“ származtatják a modern logikai játékok furcsa hőseit. Az ősök keresése hevében viszont a legtöbben a mai krimi felszíni ismérveit vetítik vissza a feltételezett ősmín-

tákra. Megfelelnek a poe-i játék emberi dimenzióiról, arról, hogy a látszólag személytelen közömbösséggel megírt történetek a legszenvedélyesebb játékról számolnak be, a költő veszélyes játékaról a gondolat lehetőségeivel, a lehetséges borzalmak logikai letisztításával. Mindebből csak a logika érvényesítésének a lehetőségére figyeltek fel az önmagát Poe-utódnak kinevező „amerikai realista iskola”, mint ahogy a Wells-utódok is Wells jövő-forgatókönyveit rendezik át apokaliptikus elméletekké.

V. I. Mildon, a *Voproszi filozofiában* közölt tanulmány szerzője — s itt az ő gondolatmenetét követjük — a krimi megjelenését és kihívóan magas példányszámát irodalmon kívüli okokra vezeti vissza. Képtelen vállalkozás tehát szerinte a mai krimi bizonyos mitológiai vagy irodalmi „ősmintákhoz” kötni. A krimi elődje már csak azért sem lehet a mítosz vagy a regény, mert míg azok hőseivel azonosulva érzelmi viszonyt alakíthatunk ki, a krimiben legfeljebb a főhős hideg logikájával vagy a hideg logikát megszemélyesítő detektív alakjával azonosulhatunk. Raymond Chandler *A gyilkosságok egyszerű művészete* című tanulmányában beismeri, hogy ez a lepárolt logika rávilágíthat ugyan a társadalom valóságos viszonyaira, de nem elemző logika, s ténylegesen sohasem juthat el a realizmushoz. A detektív sohasem láthat át bonyolult lélektani és társadalmi igazságokon. A krimi az irodalomból mindössze a cselekményelemet vette át és használta föl, melyet a hely, a jellem és az okozat talányaira bont fel, majd e talányokat rakja össze — az irodalmi cselekménybonyolítás változó mércéihez igazodva — hideg logikájú „cselekménnyé”. A krimi tehát széttöredezett, de egyetlen logikai gondolatmenetbe illeszthető tények összessége. Míg mondjuk a Thészeusz-mítoszban vagy Dosztojevszkij még feltáratlan Thészeusz-feldolgozásaiban az olvasó önmagára találhat, mert kiegészülésre, azonosulásra egyaránt adva van a lehetőség, a krimi a mértani idomokkal kirakósdit játszó gyermek önkifejezésének lehetőségét nyújtja csupán.

Ugyanilyen okok miatt kételkedik a szerző a krimi irodalmi rangra emelésének esélyeiben. Egy alapvetően nem irodalmi jelenségből még az olyan tehetségszerzők sem várszolhatnak irodalmat — vélekedik V. I. Mildon —, mint Dashiell Hammett, Raymond Chandler, Agatha Christie vagy Georges Simenon. A kriminek nincs esztétikája, csak technikája van.

A krimi talán éppen azért válhatott és válhat „tömegkultúrává”.

Mivel magyarázható, hogy ezt a nyil-

vánvaló tény (a krimi nem irodalmi voltát) még oly jeles írók sem ismerték fel, mint például André Gide? Mi az a megtevéstől elem, ami a következőket íratja le vele: „A hammetti párbeszédet nemsokára már a Hemingwayvel egyenrangúként fogja emlegetni a világ” (*Ecrivains et poètes des États-Unis*. Paris, 1945). Mi olyannyira vonzó a Hammett-követő Chandlernél, akinek ma már teljes (!) életművét olvashatjuk magyarul?

Kétségszerűen a szuggesztív, zárt alapszféra, a nagyvárosi környezet egyes elemeinek hangulati felnövesztése (utca, autó, villa, ház, rendőrség). A kiszolgáltatott, otthontalan ember saját hangulatát látja viszont a krimiben, s azt az illúzióját, hogy bár a világ már végképp befolyásolhatatlanná vált, azért még áttekinthető, s ki más tekinthetné át, mint Marlowe, a magánnyomozó? Az olvasó, a hideg logika ígézetében, önnön kisemberi tehetetlenségét a főhős (és írói szócso) „furcsaságával”, különállásával ellensúlyozza.

Sokan a „kémregények” egyre divatosabbá váló műfajában látják a magasabb rendű krimi irodalom méltó örökösét. A meggyilkolt J. F. Kennedy elnök Flemminget nevezte meg kedvenc írójaként. A „fekete sorozat” könyváradata egy illúziótlan, ön- és világmegvető kalandorfigurát ötvöz a világ legszentimentálisabb szeretetlovagjával. A cinizmust enyhítő s önmagát védő érzelmesség azonban csak kiélezi a „megvesztethetőség földjének” ellentmondásait. Ilyen értelemben mégis mond valamit a világról. Aki a „fekete sorozat” könyveit olvassa, azt nem is készíti túlzott csodálkozásra a dallasi elnökgyilkosság. Olykor még a banalitásnak is lehet drámai sodrása, és a szentimentalizmus is kifejezhet igaz emberi fájdalomat.

A RÁDIÓZÁS „ÚJ STÍLUSA” (Die Zeit, 1976. X. 1.)

Körülbelül egy éve érdekes jelenség észlelhető Olaszországban a tömegkommunikációs eszközök területén — tucattal, illetve „valószínűleg” százával létesülnek új rádióadók. „Valószínűleg” (hisz még nincsenek pontos számadatok) naponta legalább egy-egy új adóval kell számolnunk. Egy Milánó méretű nagyvárosnak legkevesebb húsz adóállomása van, egy 80 000 lakosú kisebb város is két-három adóállomással rendelkezik. Ezek egy-két éve még illegálisan működtek, de ma már senki sem vonja ezért őket felelősségre, még ha a megfelelő törvényes keretek egyelőre hiányoznak is.

A rádió és a tévé állami monopólium

Olaszországban, és évek óta a hatalmon levő kereszténydemokraták ellenőrzése alatt áll. Egy nemrégiben életbe léptetett reformtörvény alapján azonban újabban más politikai erők is részt vehetnek az adások ellenőrzésében, s azóta megállapítható, hogy a műsor határozott javulási tendenciát mutat. Vonatkozik ez mindenekelőtt a napi híryanagra, hisz azóta naponta két alkalommal is sugároz krónikát a tévé és három alkalommal a rádió. Ezek mindegyikét természetesen más-más politikai párt ellenőrzi. A fél-reformok felemás légkörében szabad út nyílt mindenfajta kezdeményezés előtt — így születtek meg a helyi rádióadók is.

Ez a jelenség azért figyelemre méltó, mert a technológia növekvő politikai kihatásáról tanúskodik. Az olasz baloldal hosszú ideig ellenkezett a magánrádiózás kiterjesztését, mert attól tartott, hogy ez könnyen a vezető gazdasági körök ellenőrzése alá kerül. Egy éve azonban ugyanez a baloldal kezdte felkarolni a magánadók ügyét (az olasz kommunisták egyelőre még bizonyos fenntartással viszonyulnak e jelenséghez). A baloldal rokonszenve igen kézenfekvő okokra vezethető vissza: a technikai fejlődés időközben elérte azt a szintet, hogy ma már a kis lakással és szerény anyagi eszközökkel rendelkező fiatalok is fenn tudnak tartani egy ilyen rádióadót.

A hivatalos és a helyi adók műsora között persze igen sok az eltérés. Míg az előbbiben a szöveg, az utóbbiban inkább a zene van túlsúlyban, mégpedig a fiatalok zenéje — a rock, a pop, a dzsessz és a new sound. A muzsikát olyan kommentárok kísérik, melyek nemcsak a sugárzott zene esztétikai minőségét, hanem politikai hátterét is érintik. A fiatalok a muzsika kapcsán politizálnak, a muzsikával politizálnak. Ez a tendencia az ifjúsági mozgalmaknak azt az 1968 utáni törekvését tükrözi, mely szubjektum és politikum új ötvözetével kísérletezik. (Az adások többek között a boldogság, az együttélés, a szexualitás kérdéskörét feszegetik, és igen kritikusan viszonyulnak a kábítószerfogyasztáshoz.)

Így teremődik meg annak a lehetősége, hogy a zene mellett vitára, diskurzusra is sor kerüljön. Rövid, de (vagy éppen ezért) meggondolkoztató vélemények hangzanak el a homoszexualitásról, a lakásspekulációról, a szakszervezeti aktivitásról, a rendőrségi visszaélésekről. A beszélők hanghordozása csöppet sem hivatalos, mint ahogy a zeneszámok bejelentése sem kínosan „jölfésült” — a műsorvezető szövege spontán és személyes (olykor csipkelődő) hangvételű, tehát minden természetesként hat. A műsorvezető, ha úgy adódik, hangosan bosszankodik, dühkitörésekre ragadtatja ma-

gát, vagy az utolsó pillanatban megváltoztatja a már bekonferált zeneszámot, miközben a lemezek rossz minőségére is tesz néhány „keresetlen” megjegyzést. Ahhoz, hogy ezzel az új, „vad” technikával lépést tudjanak tartani, az állami kézben lévő adók is stílusváltásra kényyszerülnek.

Másik probléma a tájnyelvek, nyelvjárások kérdése. Tudjuk, hogy Olaszországban elég nagy a dialektusok száma, melyek közt jelentős eltérések is mutatkozhatnak. Az állami adók az olasz irodalmi nyelvet beszélik; ez a toszkán és a római nyelvjárás sajátos keveréke. A helyi adóknak köszönhetően most már a milánói rádióhallgató is saját dialektusában rádiózhat. Egyik napról a másikra eltűnik a távolság közlő és befogadó között. A hallgató úgy érzi, a műsorvezető közelebb került hozzá, személyesebb ismerősévé vált. Ez viszont arra bátorítja a hallgatót, hogy telefonáljon vagy akár személyesen jelentkezék a lakásától néhány méterre felállított alkalmi „stúdióban”.

Nem kisebb fontosságú kérdés a hírmondás disc-jockey stílusa, ez a dzsesszmuzsikára emlékeztető staccato-ritmus. Az állami adó hivatalos tónusban és hanglejtéssel elmondott hírei független helyi adók lendületes beszédstílusa mellett érthetetlen zajjá tompulnak. A staccato-hírek mindig izgalmasak, mint ha csak valamelyik barátunk szájából hallanánk őket. A hivatalos adónak ehhez a ritmusváltáshoz is alkalmazkodnia kell, ha nem akar a helyi adók mögött lemaradni.

Az itt felvázolt jelenség természetesen nem egyértelműen pozitív. Az adókat többségükben baloldali politikai és kulturális csoportok patronálják, de ezek mellett a fiatal katolikusoknak és a burzsoá köröknek is vannak már adóik, sőt Milánóban kimondottan fasiszta elkötelezettségű adó is működik. Ezenkívül nem egy ipari monopólium kísérletezik azzal, hogy kiépítse helyi adóinak országos hálózatát. Az ilyen ipari érdekeltsgű adók még a rádiózás állami monopóliumánál is ellenőrizhetlenebbek. Elsősorban ezzel magyarázható az Olasz Kommunista Párt bizalmatlansága a magánrádiózással szemben. Az OKP a magánrádiózás veszélyeit felismerve, nemcsak a területi kormányok átalakítását követeli, hanem olyan új törvények kidolgozását és megszavazását szorgalmazza, amelyek lehetővé tennék a gazdasági spekulációk ellenőrzését, de ugyanakkor nem fojtanak el már csírájában az új törekvéseket. Ezek a törvények a helyi adók kibontakozásának kedveznének, mert hozzásegítenék őket ahhoz, hogy ténylegesen pozitív szere-

pet játsszanak az olasz közéletben, vagyis új, demokratikus hangvételű stílus honosodna meg általuk az olasz tömegkommunikációban.

Umberto Eco fenti elemzése is arról tanúskodik, hogy az olasz társadalom-szemiotika képviselői a jelelmélet elvont általánosságai felől mindinkább az olasz társadalom gyakorlati kérdései felé fordulnak.

ARC NÉLKÜLI TUDOMÁNY? (Current Comments, 1976. 26.)

Névhez kötött-e a tudományos információsere? Mi lenne, ha a tudományos közlemények szerzői névtelenségbe burkolóznának? Megszűnne-e a tudományos élet mind átfogóbb zűrzavara, ha a kutatók nem tartanának többé igényt sem hírnévre, sem elismerésre?

Eugene Garfield a tudományos tájékoztatás szakembereinek napi gondjait fogalmazza kérdésekké. Mennyi munkát takarítana meg az, aki a tudományos információk összesítésével, feldolgozásával vagy a kutatók nevének visszakeresésével foglalkozik, ha a kutatók nem tartanának igényt nevük közlésére! Ez az enyhén abszurd vágyálom sokak számára igen gyakorlati dolognak tűnik.

Garfield szerint egyszer végig kellene gondolnunk, mit nyernénk és mit vesztenénk a teljes anonimitással.

Először is a szakirodalomból eltűnne a „tudományos bővli” — véli a molekuláris biológia egyik neves művelője, Lester Goldstein. A szakutalásnál nem lenne többé szükség „névsorolvasásra”, jelentősen lerövidülnének a közlemények. A számdexszel jelzett hivatkozások könnyebben kezelhetők. A nevek teljes kiküszöbölése azonban néha bonyolult körülírásokat tehet szükségessé.

A szerzőséget titkosügynökségek hállózatával is alig lehetne kinyomozni. Ennél is nehezebb lenne azonban nyomon követni hivatkozáskor az illető szerző hovatartozását, megkeresni a kérdéses egyént, kutatócsoportot, szakágazatot vagy tudományos intézményt. Szép, új világunkban viszont a kutatásvezetőket semmi sem ösztönözné arra, hogy alárendeltjeik tudományos munkáihoz kértlenül is nevüket adják.

A névtelenség eszményi világáért azonban lehet, hogy túl nagy árat kellene fizetnünk. Hogyan vennék fel a kutatók a kapcsolatot egymással? Ezt csak úgy lehetne megoldani, ha minden tanulmányt az indexszám mellett a szerző lakhelyének irányítószáma vagy postafiókszáma is jellemezné. Egyik szerző a másikkal legfeljebb valamelyik számítógép memóriaegységében találkozna.

Mi ösztönözné a minden elismeréstől megfosztott tudóst kutatásainak folytatására? Az igazságszeretet? Motivációnak vajon ez elegendő? És milyen kritériumok alapján foglalhat el valaki kutatói állást, vagy milyen alapon történik a kutatók szubvencionálása? Mert akire nem lehet hivatkozni, az nincs.

Sokan azt hiszik, hogy az állandó közléskényszer, a szüntelen önbizonyítás feszültsége nem kedvez a kutatásnak. Vajon az anonimitás nem oldaná-e fel ezt a feszültséget? Vajon volna-e még értelmük ezután is az elsőségi vitáknak? Az adatközlésbe elkerülhetetlenül becsúszó hibákért sem főne többé a feje a kutatóknak. Hírnév? Tudományos erőviszonyok? Ki törődik ezzel! De ha minden ceppfolyóssá válik, nem fogjuk-e visszasírni a régi szép időket, a tudósegyéniségek személyi kultuszát? Lehet, hogy a szóbeliség szószátyár bajnokai sokkal agresszívebben fogják uralni a tudomány csarnokát.

Minél többet töpregünk ezeken a dolgokon, annál szomorúbbnak tűnik az arc nélküli tudomány jövője. Képzeliük el, hogy két tudós beszélgetés közben hogyan nevezné meg a Doppler-effektust vagy az Avogadro-törvényt?

Az arc nélküli tudomány ötlete arra a kissé abszurd feltevésre alapoz, hogy az egyéni és a közösségi érdek teljességgel kizárja egymást. Vagy-vagy. Tertium non datur. Tehát: éljen a közösség, s vesszen az egyén! Innen már csak egy lépés a tudomány elszemélytelenítése. Továbbá: javasolhatjuk a festőknek is, kaparják le a kézjegyüket a vásznról... Az anonimitásban elszemélytelenedik a tudomány-műszaki élmény.

Az információrobbanás a tudományos információk cseréjét is válaszütra kényszeríti. A tudományos kutatók létszámrobbanása új erkölcsi követelményeket állít a publikálás elé.

Bizonyos esetekben mégis le lehet mondani a szerző nevééről. Vitákban például indokoltnak tűnik a közlés anonimitása, mely letörli a személyeskedő indulatokat. Persze az is igaz, hogy a névtelenség leple alatt egyéneket és intézményeket lehet felelőtlenül kitámadni. Ha valaki úgy érzi, hogy véleménynyilvánítása kedvezőtlenül befolyásolhatja tudományos pályafutását, miért ne használhatna álnevet? Előfordult már, hogy valamelyik tudományos folyóirat ugyanazt a vitáiratot, amelyet a szerző neve alatt nem volt hajlandó közölni, álnéven zokszó nélkül nyilvánosságra hozta.

Indokolt az álnév használata abban az esetben is, amikor ez az eljárás megóv bennünket attól, hogy egyetlen közleményre hivatkozva a társszerzők tu-catjait soroljuk fel. Közismert — ma

már részben feloldott — kollektív álnév a matematikában a Bourbaki.

Még jó, ha csak ekkora árat kell fizetnünk a *big science* előnyéért. Persze, a társszerzőség elharapózása ellenére a tanulmányok többsége még mindig egyetlen szerző neve alatt jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy a jelentős felfedezések többsége a *nagy tudományon* belül is személyes teljesítmény. Kutatóink többsége még ma is *kis tudományt* művelő egyéniség.

A „JÓ” STRESSZEK, A SPORT ÉS A TUDOMÁNY (Népsport, 1976. 274.)

Szent-Györgyi Alberttől vett idézet vezet be a népszerű budapesti sportlap interjúját, amelyet Szentágothai János akadémikussal, a Magyar Tudományos Akadémia megbízott elnökével készített Kő András: „Az ember lenne az egyetlen tökéletlen teremtmény, amely csak a saját zsenialitása által létrehozott mesterséges eszközök segítségével képes életben maradni? Vagy testünk nem kevésbé tökéletes, mint az egyéb élő teremtményeké, csak éppen nem arra használjuk, amire készült? A válasz hatással lehet próbálkozásainkra, amelyekkel javítani akarjuk az egészséget, csökkenteni a szenvedést és növelni a boldogságot.”

E mottó szellemében lezajló beszélgetés a speciális megoldások keresésében is az egyetemes gondokat tükrözi, amelyeket a modern civilizáció körülményei közepette élő embernek tudatosítania kell magában. Ugyanis „a jelen rendkívül előnyös alapfeltételei ellenére a testfejlődés nem egészséges, nem kiegyensúlyozott világszerte. Ebben szerepelnek pszichikus tényezők hatásai is. Az ember mindig önmagát teremti meg, és olyanná válik, amilyenné ennek az önmagáról alkotott belső képnek megfelel. De vannak ebben a szándéktól és akarattól független elemek is, köztük például a Selye János által megfogalmazott stressz-ek. A szervezetet érő legkülönbözőbb fizikai, kémiai, élettani (például megerőltető mozgás, hidegben vagy melegben való tartózkodás), pszichikai, fertőzésekkel eredő stb. megterhelésekre a szervezet általános, de elég összetett reakcióval válaszol. Ezek ellen a szervezet megtanul védekezni. A stresszek számos formája nyilvánvalóan káros, vannak azonban olyanok, amelyek természetesek, kívánatosak az egészséges fejlődéshez. Az az aggályunk, hogy a mai nevelés, a mai életkörülmények nem biztosítják az embernek azokat a természetes, egészséges stresszeket, amelyekre

pedig feltétlenül szüksége van a növekvő szervezetnek.”

A tudomány, a tervszerű oktatás-nevelés hivatott arra, hogy mesterségesen megteremtse a megfelelő mikro- vagy mezokörnyezetet a gyermek természetes mozgásigényének a kielégítésére (játsszóterek, tornatermek, uszodák, a turisztika népszerűsítése stb.). Amennyire fenntartásokkal, kritikailag nyilatkozik a jeles tudós, a biológia, általában a tudomány élsportnak nyújtott segítségéről, a csúcseredmények hajszolásáról, annyira pozitív, konkrét programot vázol fel a tömegek testneveléséről: „Amikor a Magyar Tudományos Akadémia az Oktatási Minisztérium felkérésére az oktatási reformjának kérdéseivel tudományosan kezdett foglalkozni, és először vetítette ki a századfordulóra a föltételezhető általános műveltségi ideált, akkor meghatároztuk a fő nevelési köröket, köztük az anyanyelvi, az idegen nyelvi, a matematikai, az esztétikai, a természettudományi, a társadalomtudományi gondolkodásra való nevelést, de nagyon hamar rájöttünk, hogy kimaradt egy lényeges szempont, tudniillik a test harmonikus fejlesztésének igényére való nevelés. Ezért hoztuk létre az úgynevezett »szomatikus« bizottságot, amelynek egyik feladata, hogy a sportnak és testnevelésnek a modern iskoláztatásban elfoglalt jelentős szerepével foglalkozzon, de egyúttal egy kicsit a családi életre való nevelés problematikájával is. A személyiség és a test egészséges kifejlésztésében nyilvánvalóan sok más tényező is közrejátszik, mint például a szexuális szerepre való felkészítés, az ezzel kapcsolatos ismeretek stb. Nem új tárgyak bevezetéséről van szó, hanem azon gondolkozunk, hogy e tényezőknek az új oktatási rendszerben milyen helyet kell elfoglalniuk.”

A tantárgyak viszonyáról s az osztályozásról ugyancsak határozott véleményt fogalmaz meg Szentágothai akadémikus: „Világos, hogy a matematikai készség, a nyelvkészség és a tudományos gondolkodás, a problémamegoldó készség a modern műveltségben nélkülözhetetlen. És nem lehet őket egyenlőségjellel el látva közös kategóriába sorolni az inkább személyiségfejlesztő tényezőkkel. Az utóbbiaknak, köztük a testnevelésnek, egyenrangú, de nem egyenlő, mindenesetre az eddiginél nagyobb rangot kell adnunk. Az esetlenebb gyermek és szülője joggal fél a testnevelés rossz jegyétől és még inkább a sikertelenség élményétől. Ha osztályozunk, nem az abszolút teljesítményt, hanem az eredeti adottságokhoz mért fejlődést kellene osztályozni.”